

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 26.06.2024
Kabul Tarihi / Accepted date	: 27.11.2024
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2024

Atıf / Citation

Eyvazov, P. (2024). Prof. Dr. Bekir Çobanzade'nin Bilimsel Araştırmalarında M. Fuzûlî'nin Dili Üzerine Görüşler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 8. Cilt, 2. Sayı, 391-399.

**PROF. DR. BEKİR ÇOBANZADE'NİN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARINDA
M. FUZÛLÎ'NİN DİLİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER**

*In the scientific research of prof. dr. bekir chobanzadeh opinions on m. fuzûlî's language
PERVİN EYVAZOV¹*

Öz

Bilindiği üzere 2024 yılı Türk dünyası ve Doğu'nun büyük filozof şairi Muhammed Fuzûlî'nin doğumunun 530. yılıdır. Klasik Türk şiirinin mükemmel örneklerini vermiş olan M. Fuzûlî, Azerbaycan Türkçesini daha da zenginleştirerek onu kendi döneminin zirvesine yükseltmiştir. Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuş olan dâhi şairin edebî kişiliğini inceleyen araştırmacılarından biri ünlü Türkolog Bekir Çobanzade 1925 yılında kaleme aldığı "*M. Fuzûlî ve Onun Yeri*" adlı makalesinde Azerbaycan edebî dili tarihinde önemli yer tutan şairin diliyle ilgili önemli meselelerden bahsetmiştir.

B. Çobanzade ilgili makalesinde özellikle M. Fuzûlî'nin söz varlığına dikkat çekmiş, burada onu diğer şairlerle mukayese ederek şiirlerini yalnızca Türkçe fiiller üzerinde kurmadığını, aynı zamanda onun dilinde kendi dönemine kadar edebî eserlerde kullanılmamış çok sayıda halk deyimleri ve ifadelerine yer verildiğine değinmiştir. Ayrıca B. Çobanzade, "*Fuzûlî münevver tabaka ile halkı en büyük ve en incelmış şairlerimizle yüzlerce yıllardan beri, belki de eline hiç bir zaman kitap almamış köylülerimizi "Leyla ve Mecnun"u ile ağlatan, "Şikayetname"si ile güldüren ve diğer gazelleri ile coşturan yegane şairimizdir*" diyerek Fuzûlî'nin yazı diliyle halkın dilini ustaca bir arada kullanmasını onun en büyük tarihî hizmeti olarak nitelendirmiştir.

B. Çobanzade çalışmasında şairin diliyle ilgili bugün de Türkolojide belirli derecede tartışma konusu olan bir mesele üzerinde durmuştur: "*Acaba Fuzûlî Türkçenin hangi şivesiyle yazmıştır?*" B. Çobanzade kendi incelemelerinde şu sonuca varmıştır: "*.... şu satırları yazan Fuzûlî'nin lisanını Türkçe kısmı itibarıyla Azerbaycan şivesine daha yakın buluyor*".

¹ Arş. Gör., Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türkoloji Bölümü nezdinde Türkoloji Araştırmaları Merkezi. Bakü/Azerbaycan.

El-mek.: pervin.bdu@mail.ru / parvineyvazov@bsu.edu.az

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9202-6301

Makalede B. Çobanzade'nin fikirleri çağdaş Türkologların görüşleriyle karşılaştırılarak söz konusu sorun etrafında yapılan tartışmalardan ayrıntılı şekilde bahsedilmiş ve bunlar esasında belirlenmiştir ki, araştırmalarda Fuzûlî eserlerinin dilinin ağırlık merkezinde Azerbaycan Türkçesinin yer aldığı fikri daha çok savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: B.Çobanzade, Azerbaycan Edebî Dili, Fuzûlî'nin Dili, Bilimsel Görüşler.

Abstract

As it is known, 2024 is the 530th anniversary of the birth of Muhammad Fuzuli, the great philosopher poet of the Turkic world and the East. M. Fuzuli, who gave excellent examples of classical Turkish poetry, further enriched the Azerbaijani language and raised it to the top of his period. One of the researchers who examined the literary personality of the genius poet, who made important contributions to the development of Turkish language and literature the famous Turkologist Bekir Chobanzadeh in his article titled "*Fuzuli and His Place*" who wrote in 1925, he talked about important issues related to the language of the poet, who has an important place in the history of Azerbaijani literary language.

In the related article, B. Chobanzadeh draws attention especially to the vocabulary of M. Fuzûlî and gives information about the usage of both the words in the common Turkish vocabulary and Arabic and Persian quotations. B. Chobanzadeh also compared M. Fuzuli with other poets and emphasized that Fuzûlî not only based his poems on Turkish verbs, but also included many folk idioms and expressions that had not been used in literary works until his time. In addition, B. Chobanzadeh said, "*Fuzuli is the only poet who made the intellectual class and the people cry with "Leyla and Majnun", laugh with "Şikayetname" and cheer up with other ghazals with our greatest and most refined poets and our peasants who had never picked up a book for hundreds of years"* and characterized Fuzuli's skillful use of the written language and the language of the people together as his greatest historical service.

In his article, B. Chobanzadeh focused on an issue related to the language of the poet, which is still a matter of debate in Turkology to a certain extent: "*Which dialect of Turkish did Fuzuli' write in?*" B. Chobanzadeh came to the following conclusion in his analysis: "*... considers the language of Fuzuli, who wrote the following lines, closer to Azerbaijani dialect in terms of the Turkish part*".

In the article, B. Chobanzadeh's ideas were compared with the views of contemporary Turkologists, the discussions around the problem in question were mentioned in detail, and these were essentially determined that the idea that Azerbaijani language is at the center of gravity of the language of Fuzuli's works is more defended in researches.

Keywords: B. Chobanzadeh, Azerbaijani Literary Language, Fuzuli's Language, Acientific Views.

1. Giriş

Bilindiği üzere 2024 yılı Türk dünyası ve Doğu'nun büyük filozof şairi Muhammed Fuzûlî'nin doğumunun 530. yılıdır. Klasik Türk şiirinin mükemmel örneklerini vermiş olan M. Fuzûlî, Azerbaycan Türkçesini daha da zenginleştirerek onu kendi döneminin zirvesine yükseltmiştir. Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuş olan dâhi şairin edebî mirası hem doğulu hem de batılı araştırmacılar tarafından geniş şekilde öğrenilmiş, onun edebî ve felsefî görüşleri dünya edebiyatı hazinesinin benzersiz örnekleri arasında sayılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı sayın İlham Aliyev'in büyük Azerbaycan şairi M. Fuzûlî'nin 530. yıldönümü kutlamalarına ilişkin fermanında şöyle deniliyor: “*M. Fuzûlî, ana dilli şiirin mükemmel örneklerini yaratmış, Azerbaycan'ın bedii dilini zenginleştirmiş ve onu yeni bir zirveye çıkarmıştır. Onun parlak dehasının vücut bulmuş hali olan ve bugün bile sevgiyle okunan eserleri, yaratılışından bu yana geniş bir coğrafyaya yayılmış ve yazara büyük bir şöhret kazandırmıştır*” (“Dahi Azerbaycan Şairi M. Fuzûlî'nin 530 İliyinin Kaydedilmesi Hakkında Azerbaycan Respublikası Prezidenti'nin Serencamı”, 2024: 1).

2. M. Fuzûlî'nin diline dair görüşler

M. Fuzûlî'nin edebî kişiliğini inceleyen tanınmış araştırmacılarından biri - Doğu'nun ilk Türk profesörü, ünlü Türkolog Bekir Çobanzade'dir. O, Azerbaycan Türkçesinin tarihinden bahsederken edebî dilimizin gelişim aşamalarını Ş. İ. Hatâyî', M. Fuzûlî, M. P. Vâkıf, M. F. Ahundzade, M. E. Sabir, E. Hagverdiyev, C. Memmedguluzade, T. Ş. Simurg gibi usta şair ve yazarların edebî yaratıcılığı esasında karakterize etmiştir. Çobanzade, Türkçenin gelişiminde M. Fuzûlî dilinin önemine özellikle yer ayırmış, onun Azerbaycan edebî dilinin oluşmasındaki rolünü yüksek bir kıymetle değerlendirmiştir. Bu bakımdan B. Çobanzade 1925 yılında M. Fuzûlî'nin doğumunun 400. yıldönümüyle ilgili kaleme aldığı “*M. Fuzûlî ve Onun Yeri*” adlı makalesinde Azerbaycan edebî dili tarihinde önemli yer tutan şairin dili ve üslubuyla ilgili mühim meselelere değinmiştir. Büyük sanatkârın eserlerinin daha çok edebiyat bilimi yönünden incelendiği bu çalışmada B. Çobanzade'nin M. Fuzûlî'nin diline ilişkin önemli mülahazaları Fuzûlî şiirinin Azerbaycanlı araştırmacısı M. Guluzade'nin de dikkatini çekmiştir:

“Prof. Dr. Bekir Çobanzade M. Fuzûlî'nin sanatsal dil, forma alanında Azerbaycan şiirine verdiği yeniliklerden bahsederek onun XVI. yüzyıla kadar yazılı edebiyatta olmayan halk sözlerini kullandığını, ifadelerinin hem basit, açık hem de kuvvetli ve etkili olduğunu, Azerbaycan bedii dilinin gelişimindeki önemli rolünü yüksek değerlendirmiştir” (Guluzade, 1965: 108).

M. Fuzûlî eserlerinin bedii, felsefî mükemmelliğinden bahseden B. Çobanzade'nin Azerbaycan edebî dili tarihinin yeni gelişim aşamasını (XVI. yüzyıl) özellikle usta şairin yaşadığı dönemle başlatması tesadüfî bir olgu değildir. Çünkü yazar o dönemde edebî dilin M. Fuzûlî'nin edebî anlayışı temelinde yüksek gelişim noktasına ulaştığını bildirerek, Azerbaycan Türkçesini XIV. yüzyıldan itibaren edebî mahiyet kazanmış ve XVI. yüzyılda M. Fuzûlî şahsiyetinde tekâmül zirvesine erişmiş olarak tanımlamıştır (Çobanzade, 2007a: 270). Dikkat çeken husus şudur ki, Azerbaycan Türkçesinin XIV. yüzyılda edebî mahiyet kazanmasını (Bu dönem için Nesîmî'yi hatırlamak yeterlidir – P.E.), XV. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu sülalelerinin yanı sıra Safevî Hanedanlığı'nın da devlet dili olmasını, Ş. İ. Hatâyî eserlerinde edebî dilin canlı konuşma dili üzerinde gelişmeye başlayıp M. Fuzûlî ile yüksek zirveye ulaştığını vurgulayan B. Çobanzade bu tarihî sürecin sonucu olarak XVI. yüzyılı Azerbaycan edebî dili tarihinin başlangıç aşaması gibi nitelendiriyor. Bazı araştırmacıardan, örneğin, N. Caferov'dan farklı olarak (Caferov, 2024: 109), T. Hacıyev'in M. Fuzûlî'yi millî edebî dilin banisi sayması mevzubahis dönemin millî edebî dilin belirlenmesi açısından önemli aşama olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Hacıyev, 2012: 295).

B. Çobanzade ilgili makalesinde özellikle M. Fuzûlî'nin söz varlığına dikkat çekerek, burada hem ortak Türkçe kelimelerin hem de Arapça, Farsça alıntı sözcüklerin kullanım sahası hakkında bilgiler vermiştir. Şairin dilindeki yabancı unsurların kemiyetine değinen bilim

adamına göre Fuzûlî'nin dili anlaşılır olmasına rağmen, söz varlığı hiç de temiz değildir: “İstanbul'un Bakî, Neft kibileri müstesna olmak üzere bir çok şairleriyle Fuzûlî arasında Türkçe kelimelerin kullanımında fark pek azdır” (Çobanzade, 2007b: 172). Aslında Fuzûlî dilinin çağdaş okur açısından anlaşılır olması bu meselede esas faktör olarak ele alınmamalıdır. Bununla ilgili M. C. Paşayev haklı olarak şöyle söylemektedir: “Fuzûlî dilinin ağır veya zor olması hakkındaki sonuca onun şiir diliyle şimdiki konuşma dilimizi karşılaştırmakla varmak doğru değildir” (Paşayev, 2007: 54) ve T. Hacıyev'in tabirince söylersek, “Fuzûlî'de neyin olup bugün olmadığını değil, bugünkü Türkçemizde neyin onda olmadığını düşünmeliyiz” (Hacıyev, 2012: 296). Çünkü XX. yüzyılın başlarında ünlü Azerbaycan şairi M. E. Sabir'in öyle mısralarına rastlıyoruz ki, çağdaş dil bakımından anlaşılmazdır: *Getü garet bişümarü şerhü gerye tar-mar* (Hacıyev, 2012: 295). Demek ki, bu anlaşılmazlık yalnızca Fuzûlî dilinin spesifik olgusu değil, aynı zamanda o dönemin edebî dilinin üslup göstergesidir: “Fuzûlî klasik şiir dilinde kullandığı Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeleri gelişi güzel olduğu için değil, aksine dikkatle seçip “nezmî-nazik” mihenk taşından geçirip kullanmıştır” (Demirçizade, 1979a: 184). Burada dikkat çekilmesi gereken husus şudur ki, şairin dilinde yer almış çekim eklerinin ve deyimlerin tamamı, kelime grupları, basit ve birleşik cümlelerin türleri bugün de Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi kullanılmaktadır. Öte yandan, Fuzûlî dilinin söz varlığı, örneğin, Ş. İ. Hatâyî', S. Tebrizî ve başka yazarlarla karşılaştırıldığında alıntılarının çokluğuyla dikkat çekse de (Bu mukayeseyi B. Çobanzade de yapmıştır), şairin dilinin kelime kapsamı onların söz varlığından daha geniştir ki, bu da Fuzûlî'nin eserlerindeki edebî türlerin çeşitliliğinden ve üslup zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Yaptığı karşılaştırmalar kapsamında B. Çobanzade doğru olarak göstermiştir ki, Fuzûlî dilindeki Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin bir kısmı, genel olarak bugün bize yakın olan dil birimleridir. Şair bu kelimeleri herhangi bir sözlükten veya kitaptan değil, o dönemin aydınlarının konuşmasından almıştır ki, günümüzde bu alıntılarının çoğu güney Türk halklarının dilinde kullanılmaktadır:

“Arabî-Farsî sözlerini diğer klasik şairler, hatta T. Fikret ve A. T. Hamit gibi kamuslar ve sözlüklerden toplamamış, çoğu zaman o dönemin münevver tabakasının ağzından almıştır ki, bu suretle ondaki Arapça ve Farsça tabirlerin yarısından ziyadesi bugün bilhassa güney Türk halklarının ağzında işlenmekte ve sözlüklerinde kullanılmaktadır” (Çobanzade, 2007b: 171).

B. Çobanzade ve Türk dillerine iyice vâkıf olan A. N. Samoyloviç 1926 yılında I. Bakü Türkoloji Kurultayı'ndaki konuşmalarında bu husustan bahsederek bildirmişler ki, bugün Çuvaşlar ve Yakutlar hariç başka Türk halklarının birbirlerini anlamasında Arapça ve Farsça kelimelerin müşterekliği önemli rol oynamaktadır (I Türkoloji Kurultayı Tutanakları, 2006: 179-182; Hacıyev, 2013: 106). Demek ki, bu alıntı sözcükler günümüzde farklı Türkçelerin yanı sıra Fuzûlî devriyle çağdaş edebî dil arasında bir köprüdür ve onların şairin yaşadığı dönemde iletişime hizmet etmesi de kuşkusuzdur.

Ancak Fuzûlî dilinde hatta o devirde halk ağzında kullanılmayan, anlaşılmaz yabancı kelimelerin sayısı da az değildir. Bunun birinci nedeni Fuzûlî'nin yüksek zekâyâ sahip (entelekt) dili, ikincisi ise bu biçimlere uygun gelen üslup çeşitliliği ve tarihî dil standartlarıdır (Hacıyev, 2012: 297). Öte yandan B. Çobanzade'ye göre Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlığı ayrıca aydın tabakanın konuşma üslubuyla da ilgilidir. Z.Korkmaz'ın da işaret ettiği gibi, “Fuzûlî kendi eserlerinde, genellikle XVI. yüzyılın aydın tabakasının benimsediği Arap, Fars ve Türk dillerinin karışımından meydana gelmiş klasik şiir ve nesir dilini kullanmıştır” (Korkmaz, 2005: 72). Peki, bu anlaşılmaz yabancı söz varlığının, B. Çobanzade'nin söylediği gibi, yalnızca aydın tabaka tarafından anlaşıldığı nasıl belirlenebilir? Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi'nin yayınladığı “Azerbaycan Edebî Dili Tarihi” kitabında bu görüş dört husus ile esaslandırılmıştır:

“a) Bu kelimelerin Fuzûlî dilinde, genel olarak XVI. yüzyıl edebî dilinde sınırlı şekilde kullanılması; b) Bu kelimelerin yabancı - kaynak dildeki çok anlamlılık yapısını

Türkçede ifade edilememesi; c) Kelime türetme sürecine dahil olamamaları; ç) Kaynak dilin tipolojisini, somut olarak bükümlülüğü yansıtmasıdır” (Aslanov vb., 2007: 298).

Bugün de dil tarihçilerinin ortak fikri bundan ibarettir ki, Fuzûlî dilindeki yabancı kelimeler Azerbaycan edebî Türkçesine tesadüfen girmemiştir: Bunlar leksik-semantik ve fonksiyonel-gramatik bakımdan bu veya diğer derecede benimsenilmiş şiirsel düşüncenin birkaç yüzyıllık ürünü olan dil birimleridir (Hudiyev, 2012: 245). Diğer taraftan, E. Demircizade'nin de söylediği gibi, “*Sonuçta Fuzûlî'yi iyi anlamamamız ve onun diline zor dememizin sebebi yalnız Arapça ve Farsça kelimelerin varlığı veya çokluğu değildir; belki onun dönemi ile devrimiz arasındaki siyasî, sosyal ve medenî farklılıklarla ilgili olarak bugünkü söz varlığımızda meydana gelmiş olan değişiklikleri de dikkate almak mecburiyetindeyiz” (Demircizade, 2011: 225).*

B. Çobanzade kaydediyor ki, Fuzûlî diğer şairlerle mukayesede kendi şiirlerini yalnızca Türkçe fiiller üzerinde kurmamıştır. Bu şiirlerde Fuzûlî'ye kadar ortaya çıkmamış çok sayıda Türkçe kelimeler ve ifadeler vardır. M. C. Paşayev de B. Çobanzade'nin bu fikrini doğrulayarak yazıyor ki, “*Fuzûlî'nin söz varlığının en zengin özelliklerinden birisi halk ağzındaki, halk hayatına ait olan, edebî dilde, belki de ilk kez kullanılan kelimelerin çokluğudur” (Paşayev, 2007: 57).* Şairin dilinin anlaşılabilirliğini kolaylaştıran bir önemli neden de uzun, birleşik cümleleri değil; basit, rahat kavranılabilen cümleleri kullanmasıdır. Görüldüğü üzere, “*o, kendi döneminin sadece yazı dilini bilmekle kalmamış, aynı zamanda halk konuşma diline, halk ağızlarına da iyice vâkıf olmuştur” (Ahundov, 1997: 7).* B. Çobanzade, “*Fuzûlî münevver tabaka ile halkı en büyük ve en incemiş şairlerimizle yüzlerce yıllardan beri, belki de eline hiç bir zaman kitap almamış köylülerimizi “Leyla ve Mecnun”u ile ağlatan, “Şikayetname”si ile güldüren ve diğer gazelleri ile coşturan yegane şairimizdir” (Çobanzade, 2007b: 164)* diyerek Fuzûlî'nin yazı diliyle halkın dilini ustaca bir arada kullanmasını onun en büyük tarihî hizmeti olarak nitelendirmiştir. Bunlar XX. yüzyılın büyük Türkologu B. Çobanzade'nin fikirleridir. Köylüleri, yani sıradan insanı kendi eserleriyle etkileyen dâhi Fuzûlî'nin dilinin idrakî kapsamı geniştir. Fuzûlî, bireysel potansiyeli ve yüksek zekâsıyla ana dilinin tüm olanaklarını seferber ederek düşüncelerini sıradan köylüden üst çevrelere kadar herkesin anlayabileceği bir üslupla ifade etmiş ve halk tefekkürüne bağlı olan eserleriyle Türk dünyasının en önemli şairleri arasında yer almış ve özel bir ekol oluşturmuştur. N. Caferov'un da kaydettiği gibi, “*Fuzûlî şiiri yaranmıştı – duyguların riyazî (matematiksel) hassasiyetle ifade edilmesinin daha karmaşık biçimlerini bulmak imkansızdır” (Caferov, 2005: 75).*

Fuzûlî Doğu'nun en yaygın dillerine aşinaydı. “Kuran”ın dili olan Arapçayı, Nizâmî Gencevî “Hamse”sinin dili olan Farçayı mükemmel biliyordu. Bu bakımdan o, ayrı ayrı edebî dil türlerinden haberdardı, edebî dilin ne olduğunu, onun sosyal ve kültürel önemini açıkça idrak ediyor ve edebî dilin gelişiminde yazarın rolünün ne kadar etkili olacağını farkındaydı. Fuzûlî'nin “*Bende tevfiik olsa, bu düşvarı asan eylerim, Nevbahar olgaç dikenden berki gül ızhar olur”* mısralarına dayanarak B. Çobanzade doğru olarak kaydediyor ki, ünlü şairin Türkçe yazması aslında tesadüfi bir olgu değildir. Arapçaya ve Farsçaya derinden vâkıf olan şair Âşık Paşa, Alişir Nevai, Yunus Emre vb. tanınmış Türk şairleri gibi Türkçenin büyük kudrete sahip olduğunu göstermeyi kendi eserleriyle amaçlamıştır (Çobanzade, 2007b: 172). Bu “*düşvarı asan etmek”le Fuzûlî Azerbaycan millî edebî dilini oluşturdu. O halk diliyle edebî dili birleştirdi. Fuzûlî millî edebî dili yoktan var etti” (Hacıyev, 2012: 291).*

Orta Çağ döneminde Türk lehçelerinde Arapça ve Farsça kökenli alıntıların yaygın kullanılmasının nedenini sosyal, siyasî faktörlerle ilişkilendiren N. Caferov, “*Türkçeyi hâkim İslâm dinine dönüştürmek amacının sonucuydu ki, Türkçeye Arap ve Fars dillerinden geçen alıntılar sayesinde Türkî yapay şekilde zenginleştirildi ve “üç ayaklı” bir dile çevrildi” (Caferov, 2016: 136)* diyerek Türkçeye alıntı sözcüklerin giriş sebebini bu şekilde vurguluyor. Bu açıdan yaklaşırsak ve aynı zamanda Fuzûlî'nin tercüme eserlerini hatırlarsak, o zaman şairin dilindeki bu manzaranın mevzubahis amaca hizmet ettiğini düşünebiliriz.

B. Çobanzade makalesinde şairin diliyle ilgili bugün de Türkolojide belirli derecede tartışma konusu olan bir mesele üzerinde durmuştur: Fuzûlî'nin dili hangi Türkçededir? Araştırmacı sorunu şöyle ifade etmektedir:

“Acaba Fuzûlî Türkçenin hangi şivesiyle yazmıştır? Fuzûlî’de dilce rastladığımız temel karakteristik cihetler bazı kelimeler olub, cümle yapısında belirli şiveye işaret edecek özellikler pek azdır. Bu sözlerden bazıları şunlardır: **men, dutsak, tapşirmek, eylemen, yahşi, yaman, özge, ağ (ak), tek (kibi) sayru (hasta)**...Bu kelimelerden bazıları bugün Azerî Türk şivesinde kullanılmakla beraber, eski Osmanlıcada ve diğer çağdaş şivelerde de bulunmaktadır” (Çobanzade, 2007b: 172).

Yazara göre, çağdaş yönden Fuzûlî dilinin hangi Türkçeye ait olması üzerinde somut olarak durmak mümkün değildir. B. Çobanzade bunun iki nedenini göstermektedir:

“Birincisi Azerî şairlerinin (**Yazar Pür Hasan Asfarayinî, Nesimî, Habîbî, Hatâyî ve Fuzûlî’yi “ilk Azerî şairleri” olarak tanımlamıştır – P.E.**) eserlerinin Osmanlı ve Azerî şivelerinin sınırında yetişmesi, bu şairlerin hem Azerî hem de Osmanlı sahasında mahallî (yöresel) şairlerden sayılması olsa bile, bizce asıl nedeni bu şairlere ait olan divanların ve başka edebî örneklerin kopya edenler, tabî ve naşirler tarafından kasti ve gayri kasti değiştirilmesidir” (Çobanzade, 2007a: 138).

Öncelikle şunu kaydedelim ki, Türkçenin ortak söz varlığı hem arkaik hem de genel anlamda Orta Çağ dönemi edebî dilinin manzarasını yansıtan temel özelliklerden biridir. Bu durum B. Çobanzade’nin araştırması kapsamında Ş. İ. Hatâyî’nin dilinde de görülebilir. Fakat Fuzûlî’nin dili tamamen farklıdır. Yazarın dilinin sahası geniş ve içeriği daha ağırdır. Öte yandan ünlü türkolog Ş. İ. Hatâyî “Divan”ının nüshalarındaki dil ve üslup farklılıklarının belirli derecede katiplerin faaliyetleriyle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Her iki yazarın eserlerinin çeşitli el yazmalarının olması ve bu nüshalarda farklı dil olgularının varlığı böyle bir mülahazayı söylemeye olanak sağlamaktadır. Fakat meselenin esas yönü birinci nedendendir; yani Azerbaycan şairinin Safevî ve Osmanlı sınırında yaşaması, onun dilini etkilemiştir. B. Çobanzade, “Osmanlı edebî dilinin etkisi altında bulunun Fuzûlî’nin dili zamanın skolastik ve dogmatikini, klasik sanatsal karakter ve sıfatlarını yansıtmaya açısından her yönden zengin bir dildir” (Çobanzade, 2007a: 270) diyerek bu duruma dikkat çekiyor.

Aslında Fuzûlî’nin Türkçenin hangi lehçesiyle yazdığına ilişkin Türkolojide farklı görüşler vardır: Örneğin, Z. Korkmaz “Fuzûlî’nin Dili” adlı makalesinde kaydediyor ki, şairin dili yapısı bakımından XVI. yüzyıl Azerbaycan – Türkmen Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak XV.-XVI. yüzyıllarda Türkçeleri birbirinden ayırmanın zorluğu şunu gösteriyor ki, Anadolu Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesine ait özellikler arasında somut sınır çizmek mümkün değildir. Daha doğrusu, ayrılma süreci XVI. yüzyıldan itibaren başladığından Fuzûlî’de Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesine ait özellikler yan yana ve iç içe yer almıştır. Z. Korkmaz fikirlerini şöyle sonlandırmaktadır: “Fuat Köprülüzade’nin de işaret ettiği gibi Fuzûlî hem Azerî şairidir, hem Osmanlı şairidir, hem de bütün Türk dünyasının parlak bir temsilcisidir. O, şairlerini ve nesrini devrinin edebî dili ile kaleme almıştır” (Korkmaz, 2005: 73). Türkiyeli alimin “devrinin edebî dili ile kaleme almıştır” ifadesinden de anlaşılır ki, Fuzûlî eserlerindeki ortak unsurlar dönemin edebî dil kaideleri – yazı dili kuralları gibi nitelendirilmelidir.

Türk lehçeleri arasında diferansiyasyon (ayrılma) sürecinin XVI. yüzyılın sonlarından başlaması sonraki aşamada Türk coğrafyasında millî edebî dillerin varlığı hakkında net düşünce oluşturmaktadır. N. Caferov ortak Türkçeden – Türkiyeden bahsederken gösteriyor ki, Türkî XVI. yüzyılın sonlarından itibaren parçalanmaya başlıyor ve XVII.-XVIII. yüzyıllarda çeşitli Türk etnokültürel bölgelerde ortaya çıkan yazılı abideler bu dönemin belirtilerini yansıtıyor. Fuzûlî döneminde ayrılma süreci henüz başlamamıştı ve bu yüzden de bilim adamı, Fuzûlî’nin dilini Türkînin tekâmül devrinin Güney Batı (Oğuz) Türkçesinin yazılı anıtları sırasına dahil etmiştir (Caferov, 2016: 136-137).

“Eski Oğuz Türkçesini hem Osmanlı hem de Azerbaycan edebî dillerinin atası” gibi karakterize eden A. B. Ercilasun’a göre ayrılma XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak XVIII. yüzyıla kadar devam etmiş ve bugünkü Türkiye Türkçesinin özellikleriyle yer değiştirmiştir:

“Ancak bu dönemde, hatta XVI. asırda henüz iki edebî dilin kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmadıklarını söylemeliyiz. Bağdat ve Tebriz’den İstanbul ve Balkan şehirlerine kadar pek çok yerde istinsah edilmiş bulunan Fuzûlî “Divan”ında istinsah yerlerine göre farklı özellikler bulunabilmektedir. O hâlde Eski Oğuz Türkçesi döneminde dilin henüz ölçünlü (standart) hâle gelmediğini, farklı özellikleri bir arada barındırdığını, dolayısıyla bu dönemin Osmanlı ve Azerbaycan Türkçeleri edebî dilleri için bir geçiş dönemi sayılması gerektiğini söyleyebiliriz” (Ercilasun, 2011: s. 457). Ancak buna rağmen yazar şunu da kaydediyor ki, “Nesîmî’nin hatta Fuzûlî’nin eserlerinde de Azerbaycan Türkçesi özellikleri ağırlıktadır” (Ercilasun, 2011: s. 457).

Görüldüğü gibi, meselenin mahiyetini ünlü Türkologlar – A. B. Ercilasun ve N. Caferov doğru şekilde yanıtlamışlar. Tabii ki, B. Çobanzade’nin seslendirdiği sorunun cevabı şudur ki, bu, XVI. yüzyılın dil sürecidir ve Fuzûlî’nin dilindeki ortak Türk kelimeleri dönemin edebî dilinin doğal birer parçasıdır. Ayrıca Z. Korkmaz, “Fuzûlî’nin dili çağdaş Osmanlı ve Azerbaycan şairlerine nisbette dil tarihi açısından daha kıymetli bir hazine oluşturacak mahiyettedir” (Korkmaz, 2005: 74) diyerek bu olguya dikkat çekiyor.

Hem Azerbaycan hem de Türkiye Türkolojisinde meseleyle ilgili olgulara dayanan muhafazakâr görüşler seslendirilse de Fuzûlî eserlerinin Azerbaycan Türkçesi ile yazıldığı yönündeki eğilimler daha belirgindir. Mevzubahis dönemin dil manzarasını ortak Türkçe bağlamında araştıran A. Akar da Fuzûlî’yi “temiz Azerî Türkçesiyle nazım ve nesirde birçok eser veren mistik şair” (Akar, 2014: 283) gibi karakterize etmiştir. Ünlü dil tarihçisi T. Hacıyev’in de söylediği gibi, hakikaten Fuzûlî dilinin gramatik yapısı ve söz varlığı Azerbaycan halkının dilinin mayasıdır ve çağdaş Azerbaycan Türkçesine uygundur, yani onunla benzerdir.

Görüldüğü üzere, farklı fikirlere rağmen, araştırmalarda Fuzûlî eserlerinin daha çok Azerbaycan Türkçesiyle yazıldığı görüşü yaygın olarak savunuluyor ve bu düşünce B. Çobanzade’de “... şu satırları yazan Fuzûlî’nin lisanını Türkçe kısmı itibarıyla Azerbaycan şivesine daha yakın buluyor” (Çobanzade, 2007b: 172) ifadesiyle aynı şekilde yer buluyor. Demek ki, ünlü Türkolog Fuzûlî dilindeki ortak, özellikle de Osmanlı Türkçesine ait birimlerin kemiyetini esas kriter olarak ele almamaktadır: O, şairin dilinin genel ruhundan, mazmunundan, yazarın entelektüelliğinden ve bireysel üslubundan yola çıkarak böyle bir sonuca varmıştır. Aynı zamanda S. Mehdiyeva’nın da vurguladığı gibi, “bunun asıl nedeni şudur ki, Fuzûlî’nin yaşadığı ve eserlerini kaleme aldığı o dönemde Bağdat’ta Azerbaycan Türk dili ortamı mevcuttu. Fuzûlî böyle bir ortamda yaşamış ve yazmıştır” (Mehdiyeva, 2016: 286).

Türk dünyasının büyük oğlu, Azerbaycan halkının Ulu Önderi Haydar Aliyev M. Fuzûlî’nin 500. yıldönümüyle ilgili etkinlikte yaptığı konuşmasında bu meseleden bahsederek fikirlerini şöyle özetlemiştir:

“Araplar ve Farslar Fuzûlî’yi kendi şairleri gibi görüyorlar. Türk dilli halklar ise şöyle düşünüyorlar ki, Fuzûlî Türk’tür, Azerbaycanlı’dır. Aynı zamanda bunu Türkmen, Özbek, Kazak, Türkiye’de yaşayan Türkler, Irak’ta yaşayan Türkler de söyleyebilirler. Koy Fuzûlî herkese mahsus olsun, tarihe beşerî bir şahsiyet olarak geçsin... Aynı zamanda bu jübile etkinliklerinden yararlanarak bir kez daha dünyaya duyurmalıyız ki, Fuzûlî Azerbaycanlı’dır” (Caferov, 2021: 5-6).

Bunun yanı sıra Haydar Aliyev, “Fuzûlî Azerbaycan halkının büyük şairi, âlimi, filozofu olarak aynı zamanda bütün Türk dilli, Türk soylu halklara, bütün Türk ve İslam dünyasına mensuptur” (Caferov, 2021: 11) söyleyerek Fuzûlî’yi Türk-İslam coğrafyasının önmeli şahsiyeti gibi tanımlamıştır.

3. Sonuç

B. Çobanzade'nin eserlerini inceledikçe şunu gözlemleyebiliriz ki, Türk dillerinin, özellikle Azerbaycan Türkçesinin tarihinden bahsederken onun sık sık Fuzûlî'ye başvurması aslında ünlü Türkologun bu konudaki yaklaşımını açıkça ortaya koyuyor. Ancak Çobanzade "Acaba Fuzûlî Türkçenin hangi şivesiyle yazmıştır?" sorusunu konu edindiği "M. Fuzûlî ve Onun Yeri" adlı makalesinde özellikle bu konuya eğilerek tartışmaları etraflıca değerlendirmiştir. Türk mütefekkir-şairlerinin (örn.: Ali Şîr Nevaî, Ş. İ. Hatâyî, M. F. Ahundzade vb.) Türkçe karşısındaki önemli hizmetlerine dair çokça eserler yazan ünlü Türkologun görüşleri bu bakımdan oldukça kıymetlidir. Türkçülük ideolojisini Türkoloji düzeyine taşıyan B. Çobanzade'nin fikirleri yalnız Türk Birliği düşüncesini yansıtmaya yönelmiştir. Bu yüzden de yazar Fuzûlî'nin dilindeki iki kardeş Türkçenin ortak izlerini genel Türkçe olgulara dayandırarak izah etmiştir. Aslında bu fikirleriyle o, Fuzûlî dilinin zenginliğinden profesyonelce yararlanarak A. Kırmski gibi (B. Çobanzade yazıyor ki, A.Kırmski'ye göre Fuzûlî kürt şairidir (Çobanzade, 2007b: 172) yanlış fikirler dile getirenlere de bilimin gücüyle cevap vermiş ve "Fuzûlî'yi... yalnızca Türklüğün şairi saymak lazım gelemmez. Onun yeri bütün Yakın Doğu'nun yetiştirdiği ölmez büyükler arasındadır" (Çobanzade, 2007b: 165) diyerek M. Köprülüzade gibi Fuzûlî'yi özelde Türk dünyasının, genelde ise Doğu'nun parlak bir siması olarak adlandırmıştır.

Kaynaklar

- Ahundov, A. (1997). M.Fuzûlî'nin Bir Kıtası Hakkında. *Fuzûlî ve Ana Dili Çalışmaları*, Bakü: İlim, s. 3-22.
- Akar, A. (2014). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Aslanov, V., vd. (2007). *Azerbaycan Edebî Dilinin Tarihi*. 4 Ciltte, 1. C. Bakü: Şark-Garp.
- Caferoğlu, E. (2008). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Mütercim.
- Caferov, N. (2005). *Azerbaycanşinaslığın Esasları*. Bakü: Pedagogika.
- Caferov, N. (2016). *Türkolojiye Giriş*. Bakü: İlim ve Tahsil.
- Caferov, N. (2021). *Sözümüzün Ali Baş Kumandanı*. Bakü: İlim ve Tahsil.
- Caferov, N. (2023). *Araplar, Farslar... ve Türkler*. Bakü: İlim ve Tahsil.
- Çobanzade, B. (2007). *Seçilmiş Eserleri*. 5 Ciltte, 1. C. Bakü: Şark-Garp.
- Çobanzade, B. (2007). *Seçilmiş Eserleri*. 5 Ciltte, 2. C. Bakü: Şark-Garp.
- "Dahi Azerbaycan Şairi M. Fuzûlî'nin 530 İliyyinin Kaydedilmesi Hakkında Azerbaycan Respublikası Prezidenti'nin Serencamı". Bakü: Azerbaycan Cumhurbaşkanı sayın İlham Aliyev'in Resmî Sitesi / <https://president.az/az/articles/view/63328> (24.06.2024).
- Demirçizade, E. (1979). *Azerbaycan Edebî Dilinin Tarihi*. I. Cilt, Bakü: Maarif.
- Demirçizade, E. (2011) "Edebî Dilimizin Gelişmesinde Fuzûlî Merhalesi". Türkiye Türkçesine Aktaran: Günay Çatakaya. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, İstanbul, 209-230 / <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/53726> (24.06.2024).
- Ercilasun, A.B. (2011). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Eyvazov, P. (2024). *Bekir Çobanzade'nin İlmî Yaratıcılığında Dil Tarihi Meseleleri*. Doktora Tezinin Avtoreferatı. Bakü: Ali Attestasiya Komisyonu'nun Resmî Sitesi /

https://aak.gov.az/upload/dissertasion/filologiya_elml_ri/Pervin_Eyvazov-Avtoreferat-2024-EN_SONUNCU_versiya_pdf+++pdf (24.06.2024).

Hacıyev, T. (2012). *Azerbaycan Edebî Dilinin Tarihi*. 2 Ciltte, 1. C. Bakü: İlim.

Hacıyev, T. (2013). *Türkler İçin Ortak İletişim Dili*. Bakü: Tahsil.

Hudiyev, N. (2012). *Seçilmiş Eserleri*. 11 Ciltte, 1. C. Bakü: İlim ve Tahsil.

Guluzade, M. (1965). *Fuzûlî'nin Lirikası*. Bakü: Az.SSREA.

Korkmaz, Z. (2005). M.Fuzûlî'nin Dili. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK, c. 1, s. 71-80.

Mehdiyeva, S. (2016). "Azerbaycan Türk Şairlerinin "Sultanüş-Şüera"sı M. Fuzûlî'nin Dili". *I Türkoloji Kurultayı'nun 90. Yıldönümüne adanmış "Türkoloji Elmi Medeni Herekatta Ortak Değerler ve Yeni Çağırışlar" Sempozyumunun Bildirileri*. Bakü: İlim ve Tahsil, s. 283-286.

Paşayev, M.C. (2007). *M.Fuzûlî Sanatkârlığı*. Bakü: Kaşgâri.

1926 I. Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları. (2006). Yay. Haz.: K. V. Nerimanoglu ve E. Ağakişiyev. Bakü: Çınar-Çap.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.